

## ***Dante-fordítások és Isteni Színjáték-kommentárok Szász Károlytól máig***

1865 óta nemcsak Olaszországban, hanem az egész világon, ahol verseket olvasnak az emberek, előadások és kiadványok sorával emlékeznek meg a világirodalom egyik, ha nem a legnagyobb költője születésének, majd 1921 óta halának kerek évfordulóiról. A múlt évben az egész világon, így Magyarországon rendezvények sokaságával emlékeztek meg a „sommó poetáról”.

Dante kultuszának kezdetét Boccaccio Dante-életrajza, és a halála előtti években a firenzei Badia-templomban a *Pokolról* tartott előadásai jelentették, és neki köszönhető a mű címéhez illesztett „isteni” jelző is: *Divina Commedia*. Ám ez a kultusz hamar megszakadt, mert a humanizmus európai elterjedését követően a középkorinak tartott Dante helyét az olasz és az európai kultúrában a latin és olasz verseket, tanulmányokat egyaránt író humanista Francesco Petrarca vette át. Dante „újrafelfedezése” majd csak a XVIII. században Giambattista Vico *Új Tudományával* (1725) kezdődött el; majd az angol, német, francia romantika költőinek és művészeinek köszönhetően alakult ki az a Dante-kultusz, mely már kétszáz év óta jellemzi az európai kultúrát. Több százra tehető az *Isteni Színjáték* különböző nyelvű fordításai, melyeket a 19. és 20. századi fordítók és filológusok kommentárokkal láttak el, hogy a nagy költemény olvasóinak megmagyarázzák, miről is szól Dante túlvilági utazása.

Ugyanez történt Magyarországon már a 19. századi fordítások esetében is, melyek igazi célja az volt, hogy a fordítók (többnyire katolikus iskolák tanárai) a fordításaikhoz mellékelte jegyzeteikben elmagyarázzák az olaszul nem tudó magyar olvasóknak, miről szól az európai írók és irodalmárok által ismét felfedezett nagy költemény, mindenekelőtt a *Pokol*. A sok prózában készült, vagy nem eredeti versmértékű, rímtelen *Színjáték*-fordítás után<sup>1</sup> Szász Károly, neves irodalomtörténész és költő, Arany János barátja, a világirodalom nagy eposzainak magyarországi népszerűsítője, az 1870-es években, a *Niebelung-ének* magyar kiadása után hozzákezdett az *Isteni Színjáték* mindhárom részének fordításához. 1879-től rendszeresen közölte a rímes tercinákban lefordított énekeket, majd 1885-ben megjelent a *Pokol* fordítása. Ezt követte 1891-ben a *Purgatórium*, majd 1899-ben a *Paradicsom* (Szász, 1885; 1891; 1899). Szász Károly a nagy költemény mind a három részét magyarul visszaadó szöveghű fordítása megőrizte az eredeti mű versformáját, de a tudós professzor fordításának első célja az volt, hogy a korábbi sikertelen kísérletek után az

1 Dante első magyar fordítóiról (Császár Ferenc, Bálint Gyula, Angyal János, Csicsáki Imre, Cs. Papp József) és fordításaikról részletes elemzést olvashatunk Szauder József *Dante a XIX. századi magyar irodalomban* c. tanulmányában (SZAUDER, 1966.).

MTA könyvkiadójának megbízásából akadémikus jelleggel, komoly filológiai pontosságú fordításban magyar nyelven is olvasható legyen a világirodalom egyik, ha nem legnagyobb „elbeszélő költeménye”. Ezért Szász Károly részletes jegyzetekkel látta el az *Isteni Színjáték* mind a száz énekét. Az énekek egyes csoportjait (a *Pokol* esetében az egyes bűnköröket) részletes bevezetés előzi meg, míg a lap alján magyarázatok (kommentárok) olvashatók. Az első rész, a *Pokol* elején lévő bevezetésből kiderül, hogy az *Isteni Színjáték* fordítását annak a tudományos programnak a keretében kezdte el, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezett, „hogy magyar nyelven is olvashatók legyenek a külföldi irodalmak jelesebb termékeinek kommentárokkal ellátott kiadásai”. A bevezetést egy 50 oldalas előszó követi, melyben Szász Károly elmondja, hogy Dante fordítása során és a kötet szerkesztésekor az általa tanulmányozott német és angol fordítók (Karl Witte, Philaetes, Longfellow) példáját követte, azzal a kivétellel, hogy ő tiszteletben tartotta a dantei három soros rímes versformát<sup>2</sup>. Tehát Szász Károly az eredeti művet formahű fordításban akarta a magyar olvasók kezébe adni, de azt is tudta, hogy „Dantét jegyzetek nélkül olvasni lehessen, arra manapság nemcsak az idegen, de az olasz sem gondolhat”, ezért fordítását magyarázatokkal és jegyzetekkel látta el, hogy ezzel az olvasóit szolgálja. A költemény főbb részei elé (három-négy énekenként) „tájékoztató bevezetéseket” illesztett, amelyeknek az olasz kiadások és a német fordítók mintáját követve fejezetcímeket is adott (A *Pokol* esetében: A *költemény nyitánya* (I–II. ének), a *Pokol pitvara* (III–IV), a *szenvedély rabjai* (V–XI), Az *erőszak-tevők* (XII–XVIII), a *csalók* (XVIII–XXX), a *pokol feneke* (XXXI–XXXIV). Dante műve másik két fő részének (A *Purgatórium*, 1891; A *Paradicsom*, 1899) a szerkezete is hasonló. A végeredmény az, hogy a kötetek egyharmadát adta Dante szövege, kétharmadát a bevezető magyarázatok és a lapalji jegyzetek. (Például A *Pokol* első éneke két terzinájának hat sora alatt 30 sor jegyzetet találhatunk.) Szász Károly fordítása a magyar tudományos élet és irodalomtörténet szinte egyöntetű elismerését érdemelte ki – egy kivétellel.

A *Pokol*-fordítás megjelenését követően ugyanis az olasz műveltség nagy ismerője, a filozófus-filológus Péterfy Jenő<sup>3</sup> a *Budapesti Szemlében*, majd irodalmi tanulmányai második kötetében is közölt írásában azonnal felvetette, hogy az olasz kiadásokban és a *Színjáték* idegen nyelvű fordításaiban (így Szász Károly nagy munkája esetében is) a sok magyarázat tönkreteszi a mű igazi költői varázsát. Péterfy tanulmánya elején elismeri, hogy „nincs költő, ki annyira kommentárokra szorulna, mint Dante”, és ehhez azonnal azt is hozzáteszi, hogy ez „csak a tudós kommentár szerzőinek öröm, de Dantéra nézve baj, mert költészete mégiscsak eltemetett szöveg marad, ha ehelyett a kommentár válik a nagy mű kiegészítő részévé.” Péterfy tudja,

2 „A rimetlen Dantét soha egy percre sem tudtam az igazi Danténak elfogadni.... aki Dantét csak érteni akarja, ám olvassa rimetlen vagy éppen prózai fordításait, de aki élvezni akarja költői erejének varázsát... forduljon az eredetihez, vagy legjobb esetben az eredeti alakhű fordításaihoz” (Szász 1885, 5., 6.)

3 Lásd RIEDL 1900; ZIMÁNDI 1972; NÉMETH 1991.

„mennyi föltétele van annak, hogy Dante olvasásába mélyedhessünk”, de ő ennek ellenére, minden kommentárnál fontosabbnak tartja a nagy mű költői szépségét. Dantét olvasva „szeretnünk kell a nyelv zenéjét, plasztikai festői erejét, emellett éreznünk kell a fönségesnek azt a csöndjét, mélységét és szótlan áhítatát, melyet Arany Dante-költeménye oly páratlan szépen érzékít” (PÉTERFY 1983)<sup>4</sup>. Ezt követően Péterfy tanulmányában csak Dante költészetével foglalkozik, ahogy azt majd három évtizeddel később, Benedetto CROCE is teszi az 1920-ban kiadott *La poesia di Dante* [Dante költészete] című könyvében.

Péterfy Dante tanulmányának csak a hetedik fejezete foglalkozik – meglehetősen szűkszavúan – Szász Károly *Pokol*-fordításával: a hétoldalas „recenzióból” látszik, hogy a szerző Szász Károly munkáját nem tartja költői szempontból sikeresnek. Azt elismeri, hogy a fordítás igen gondos, de szerinte nem pontosan, hanem *költőien* kell fordítani Dantét. Ugyanis, ha erre nem képes, „akkor a Dante fordító így nagyon fárasztó, és mégis hálátlan munkára vállalkozik, .... és a sok fáradságnak végső eredménye mégiscsak az, hogy a fordítás költői segédeszközt ad a kezébe az idegennek, aki az eredeti megértésébe mélyebben be akar hatolni” (PÉTERFY 1983, 334). Azaz, a kor egyik legfelkészültebb filológusa szerint Szász Károly formahű fordítása nem más, mint „útbaigazító segédkönyv”, de nem adja vissza az eredeti mű költői szépségeit. Ugyanez lesz egy fiatal költő meggyőződése is, aki néhány évvel a Szász-féle fordítás harmadik része, a *Paradicsom* megjelenése (1899) után belekezd a nagy költemény új fordításába. Babits Mihály a *Nyugat* első nemzedékének fiatal költője 1912-ben egy tanulmányban megindokolja egy új Dante-fordítás szükségességét, majd 1912-ben megjelenteti *A Pokol* fordítását, melyet 1920-ban *A Purgatórium*, majd két évvel később *A Paradicsom* követett.

Babits Mihály Dante-fordítása nem valamiféle véletlen választás eredményeként született meg, hanem szervesen illeszkedett a saját egyéni hangját kereső költő stílusmunkáiba. A fiatal költő tudatosan kereste maga számára azokat a költői példákat, amelyek fordításával, tanulmányozásával csiszolhatta egyéni költői nyelvét és kialakíthatta saját költői világképét. Egy olyan költői-emberi modellre volt szüksége, melynek asszimilálásával megszabadulhatott minden mesterkéltség és epigonizmus vádjától. Péterfy Jenő nyomán Babits is úgy véli, hogy Szász Károly fordítása nem adja vissza az eredeti mű költői nagyságát, költőileg nem képes visszaadni a dantei szöveg erejét és szépségét: „a tudós püspök nem győzte le a sárkányt”. Tanulmánya végén büszkén kijelenti, hogy *A Pokol* alapján igazolni fogja, hogy lehetséges az eredetivel egyenrangú költői szöveget magyar nyelven létrehozni: „Nem érzem magamat műfordítónak. Dantét csak költő fordíthatja. Hogy a költő méltó-e, rokon-e Dantéhoz? Nem tudom, de ha nem hinném, egy terzinát sem írtam volna le. Megpróbálom a legszebb könyvet adni nemzetemnek.” (BABITS 1978, 285).

4 Péterfy Jenő, Dante, in *Péterfy Jenő válogatott művei*, Budapest, Szépirodalmi, 1983, 285; vö. SZAUDER József, 1966, 568–571.

RÁBA GYÖRGY (1957) *A szép hűtlenek* címmel Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád fordításairól írt monográfiájában, és ezt követően több tanulmányában is kimutatta, hogy Babits fordítása épp „azért szép, mert hűtlen” (138), mert Babits tudatosan törekedett, hogy kora legmodernebb irányzatainak stílusában adja vissza az *Isteni Színjáték* költői szépségeit. Dante *dolce stil nuovóból* kinövő költészetét Babits fordítása során Dante Gabriel Rossettihez és Stefan Georgéhoz hasonlóan, saját „új stílusában” ültette magyarrá.

A fordítás szecessziós jellegét volt hivatott kiemelni a *Színjáték* mindhárom részének első kiadása is, melyben a Zádor István által tervezett piros-fekete cizellált keretbe foglalt költői szöveg határozottan emlékeztet D’Annunzio híres drámájának, a *Francesca da Rimini* 1902. évi kiadására, ahol a tipográfiai megjelenítésben a dráma szövegét piros-fekete keretbe foglalták. Babits fordításának első kiadásában egyáltalán nem voltak lapalji jegyzetek. Minden ének új kettős oldalon kezdődik, az előttük lévő oldalon áll a lap tetején az ének sorszáma és a lap alján az ének címe (pl.: *Pokol XVII. – A vérfürdő*). A következő oldalpár páros oldalán találjuk az ének Babits által adott leírását, míg mellette páratlan oldalon kezdődik és olvasható folyamatosan négy-öt oldalon keresztül az ének szövege, mely alatt nincsenek lapalji jegyzetek.<sup>5</sup>

Később Babits is belátta, hogy a nagy mű együttes kiadásához mindenképp szükség van egy alapos bevezető tanulmányra (*Dante élete*), és az 1939. évi kiadásban a lapok alján a bevezető tanulmányra hivatkozó szűkszavú kommentárok próbálnak segíteni az olvasónak, hogy megmagyarázzák, hogy az emberélet útjának felén Dante 35 éves volt, hogy Vergilius *sub Julio*, azaz, Julius Caesar alatt született, vagy hogy a II. ének 29. sorában Dante a Biblia alapján nevezi Szent Pált az Úr „Választott Edényének,” és így tovább a *Paradicsom* XXXIII. énekének utolsó jegyzetéig. A kiadás néhány szöveg közé illesztett rajzzal segíti megértetni az olvasóval a *Purgatórium* és a *Paradicsom* felépítését, míg a „tartalomjegyzék” nem az egyes énekek számát adja meg, hanem Dante túlvilági útjának egyes részeit nevezi meg megadva a bevezető tanulmány megfelelő oldalszámait, és így kiküszöböli a 19. századi Dante-kiadásokban általánosan jellemző, az egyes énekek verselésének folyamatosságát megszakító alcímek beillesztését Dante szövegébe. Ugyanakkor minden ének száma alatt, ahogy már az első kiadásban is tette, Babits megnevezi az egyes énekek tárgyát (pl. *A Pokol XVI. éneke* alatt ezt a címet olvashatjuk: *Nagy emberek a Pokolban*). Dante szövege

5 Hasonló módon járt el a költő Baranyi Ferenc száz évvel később, amikor az új évezred elején elhatározta, hogy versenyre kell Babitscsal, és megmutatja, hogy egy-egy rimes Dante terzinának lehet több értékes költői fordítása is. Ezért ő sem tett a *Pokol* új szövegéhez lapalji jegyzeteket. A győri Tarandus Kiadó úgy jelentette meg 2012-ben Baranyi Ferenc *Pokol*-fordítását, hogy a költői szöveget követően Madarász Imre, a debreceni egyetem tanárának kísérő tanulmányát és az énekek egyes soraihoz írt jegyzeteit közölték. Így viszont a valamit nem értő olvasónak állandóan oda vissza kell lapoznia, ami meglehetősen zavarja az olvasás folytonosságát. Hasonló szerkezetű SIMON GYULA *Paradicsom*-fordításának kiadása is (2014), ahol az egyes sorokhoz kapcsolódó Szőnyi András és Péter, valamint Simon Bence által írt jegyzeteket szintén a kötet végére helyezték.

után a három túlvilági tartomány „keresztmetszetét” részletes rajzok mutatják be, végül a kötet végén 20 oldalas tárgymutató segít az olvasóknak.

A bevezető tanulmányt Babits már korábban is megjelentette önálló 80 oldalas kiadványban majdnem ugyanazzal a szöveggel a *Magyar Szemle Kincsesládájában* (Dante. Bevezetés a Divina Commedia olvasásához). Ennek elején Babits nyíltan bevallja, hogy „E füzetke közvetlen célja az, hogy a Divina Commedia fordításom olvasóinak némi bátorító bevezetésül szolgáljon... A magas Költészet nehéz és komplikált, ma éppúgy, mint azelőtt, s Meredith, Proust vagy Joyce olvasása nem kevesebb enciklopédikus tudást és tanulást igényel, mint Dantéé”. Babits szerint Dante művének igazi megértéséhez, életének megismerésén át visz az út, mert Dante „az egész világot saját létének szemszögéből nézi”. A tanulmány végén megállapítja: Dante valóban „megjárta a poklot. Ha nem a túlvilágét: az életnek poklát bizonynal megjárta” (BABITS 1930, 3–5., 77.).

Babits Dante-fordítása a Révai Kiadó gondozásában több kiadást is megért, így majd egy évszázadon keresztül meghatározta a magyar kultúra Dante-képét. Igaz, 1949-től majd tíz éven át sem Babits más művei, sem az *Isteni Színjáték* fordítása nem jelenhetett meg. Az 1957. évi kiadás is csak úgy, hogy négy megbízható professzor „kijavította” Babits jegyzeteit. A hatvanas években, a politikai elnyomás lassú enyhülésével a *Nyugat* íróinak művei ismét megjelenhettek, és a pesti Olasz Tan-szék professzora, Kardos Tibor mindent megtett, hogy Magyarország méltóképpen készüljön fel Dante születésének 700. évfordulójára. 1962-ben Kardos Tibor (és Sal-lay Géza) szerkesztésében a Helikon Kiadó megjelentette *Dante összes műveit*, majd több kiadásban külön is az *Isteni Színjátékot*. 1966-ban pedig a legkiválóbb magyar és olasz dantisták részvételével hatszáz oldalas tanulmánykötet készült Kardos Tibor professzor szerkesztésében *Dante a középkor és a renaissance között* címmel. Ezekkel a kiadásokkal kezdődött meg a magyar dantisztika új korszaka, mely a századfordulón egy sor Dante-tanulmánykötet és monográfia megszületését eredményezte.

Az első önálló magyar Dante-kötet 1988-ban látott napvilágot, amely az akkor már nyolcvan éves Bán Imre debreceni magyar irodalomtörténész professzor 1960–1980 között írt Dante tanulmányait tartalmazta. Ezt követően, az utóbbi három évtizedben a magyar dantisták egymást követően jelentették meg Dantéről írt monográfiáikat és tanulmányköteteiket.<sup>6</sup>

2004-ben Kelemen János filozófus akadémikus más dantisták bevonásával megalapította a *Magyar Dantisztikai Társulatot* és folyóiratát, a *Dante füzeteket*. A Társulat fő céljának azt tűzte ki, hogy magyar nyelven is elkészüljön az olasz és a külföldi példák mintájára egy magyar dantisták által készített *Isteni Színjáték*-kommentár, amely az olaszul nem tudó magyar irodalomtörténészek és az érdeklődő művelt

6 Az első Dante-tanulmányokat Pál József és Kelemen János jelentették meg a 90-es évek végén, majd ezeket az új évezred második évtizedében Draskóczy Eszter, Hoffmann Béla, Mátyus Norbert, Madarász Imre, Nagy József, Szabó Tibor könyvei, valamint Szörényi László, Vigh Éva és mások Dante-tanulmányai követték. Vö. SZABÓ 2004; KELEMEN és mtsai. 2019, 531–550.

olvasók számára értelmezi Dante főművének „titkait”. Majdnem 20 éven át általában havonta találkoztak a magyar dantisták, hogy mint egy önképzőkörben megvitassák az egyes énekekről készített tanulmányaikat, és azok alapján elkészítsék az énekek kommentárjait (vö. NÁDASDY 2021, 145). A közös kutatómunka első kötete 2019-ben jelent meg az Eötvös Lóránd Tudományegyetem kiadójának gondozásában Kelemen János és Nagy József szerkesztésében. A *Dante Alighieri Komédia I. Pokol. Kommentár* című kötetben a *Színjáték* első részének énekeit elemzi és értelmezi hét szerző harmincnégy tanulmányában. A *Purgatórium* és a *Paradicsom* kommentárjai jelenleg még szerkesztés alatt állnak.

A *Pokol* énekeiről készült kommentárkötet az egyes énekeket rövid bevezetés és az ének elkülönülő részeinek felosztása után az oldalak bal hasábjában közli az énekek olasz szövegét (Giorgio Petrocchi professzor 1996. évi szövegkiadása alapján) és mellette egy terzinába szedett „szó szerinti” prózafordítást (parafrázist, „az eredeti szöveg szó szerinti, azt sorról sorra követő magyar nyelvű átfogalmazását”, KELEMEN 2019, 16), melyeket az egyes szerzők külön-külön készítettek, miután azokat korábban a többi kutatóval megvitatták. Az oldalak alján (többször az oldal alsó részének felében) soronként jegyzetek és kommentárok találhatók. (Ezek az általában 133 soros énekek esetében 10–15 oldalt tesznek ki.) A kétnyelvű szövegközlést egy „értelmező” tanulmány követi. A jegyzeteket és kommentárokat készítő hét szerző által írt kísérő tanulmányok („értelmezések”) különböző (5–10 oldal) hosszúságúak, és a szerzők nézőpontja, értelmezése, stílusa is különböző. Azaz a kötetben nem egységes kommentárt kapunk, mint a legtöbb olasz kommentárkiadás esetében, hanem hét szerző önálló munkáját, melyet korábban a többi kutatóval megvitattak. A *Kommentár*-kötetben 34 tanulmány mutatja be és elemzi a *Pokol* 34 énekét, melyek szövegét olasz nyelven és nyersfordításban olvashatja az érdeklődő az oldalak alsó felén található jegyzetek és kommentárok segítségével, melyeket külön „értelmező” tanulmányok követnek. A kötet végén névmutatók, bibliográfiák (olasz és magyar nyelvű kiadások, az *Isteni Színjáték*ról készült olasz és külföldi kommentárkiadások) találhatóak és a felhasznált irodalom negyven oldalas jegyzéke, melyet a dantei túlvilág szerkezetéről készített rajzok, a kötet borítóját is készítő Olbert Mariann munkái követnek.

A Dante-év előtt megjelent munka mindenekelőtt hasznos segédeszköz lehet az öt magyarországi egyetemi olasz tanszék tanárai és hallgatói számára. Ennek a kötetnek a legfőbb problémája az, hogy aki nem tudja olaszul olvasni és megérteni Dante szövegét, annak, ha csak nem tart másik kezében egy költő-fordító által készített magyar fordítást, érthetatlenné válik, hogy miért kell ennyit foglalkozni ezzel a prózai szöveggel. Aki pedig el tudja olvasni olaszul az *Isteni Színjáték*ot, otthon vagy minden nagyobb könyvtárban megteheti a több száz (ha nem ezer) olasz kommentált kiadás egyikének segítségével.<sup>7</sup>

<sup>7</sup> Az Einaudi Kiadó olcsókönyvtárában 2021-ben jelentette meg három kötetben az *Isteni Színjáték* három részét Roberto Mercuri professzor kommentárjaival.



Igaz, ezt a problémát már három évvel a *Kommentár*-kötet megjelenése előtt itthon is megoldotta Nádasdy Ádám 2016-ban és azóta több újranyomásban is kiadott *Színjáték*-fordítása. A kötet majdnem felét a bevezető tanulmányon túl a fordítás alatt olvasható, nagyon jól megírt kommentárok alkotják lapalji jegyzetek formájában. Mint arra már korábban, a *Magyar Napló*-ban megjelent tanulmányomban rámutattam, Nádasdy Ádám rímtelen, de *költői* fordításának igazi kultúrtörténeti jelentősége elsősorban abban áll, hogy lehetővé teszi a viszonylag művelt, de olvasul nem tudó olvasó számára, hogy el tudja olvasni és meg tudja érteni Dante hatalmas költeményét (SÁRKÖZY 2017, 17–24). Mivel nem kívánok mindent kétszer mondani, egy költő meglátását idézem Simon Adri *Nádasdy Ádám-ról, -tól, -nak* írt kritikájából: „Központi kérdés volt a szövegmonstrum lábjegyzetelése. Igaz, hogy az olvasást lassítja, megakasztja, ha minduntalan lábjegyzeteket kell bogarásznia az olvasóak, viszont a sűrű kultúrtörténeti utalásrendszer igencsak megkönnyíti a befogadást, jobban tudjuk követni a cselekményt, ha a szöveg magyarázó jegyzetekkel ellátott. Nádasdy mondja ezzel kapcsolatban, jobban izgatja annak tolmácsolása, mit írt Dante annál, hogyan írta” (SIMON 2021, 115).

Nem osztom Nádasdy Ádám és az új fordítás méltatóinak véleményét, miszerint Babits fordítása cirádás és nehézkes, sőt, magam a 20. századi magyar irodalom egyik legszebb költői szövegének tartom. Mégis be kell látnunk, hogy a száz évvel ezelőtti fordítás nyelve és stílusa, valamint a megfelelő jegyzetek hiánya miatt ez a gyönyörű szöveg ma már nehezen érthető a szélesebb olvasóközönség számára. Ezt a problémát oldotta meg Nádasdy Ádám a rímtelen drámai jambusokkal és gazdag jegyzetanyaggal ellátott szövegével. Más kérdés, hogy ezzel egyidejűleg nem kell sutba dobni Babits egészen kivételes remekművét, mely a csodálatos rímes terzinák felbonthatatlan szövésével visszaadja az eredeti mű olasz olvasókra tett hatását. Aki nem hiszi, kezdje olvasni hangosan Babits fordítását, ahogy az olaszok teszik Dante *isteni* szövegével.

Visszatérve az első magyar *Pokol*-kommentárkötetre, nem vitathatjuk a Dantisztikai Társaság által elkészített tanulmányok és kommentárok komoly tudományos értékeit. Épp ezért lenne egy javaslatom az új *Komédia*-kommentár kötet szerkesztői és szerzői számára: érdemes lenne az egyes énekekről készült értelmezéseket egy külön tanulmánykötetben megjelentetni, míg a lapalji jegyzeteket (kommentárokat) tömörített formában – megfogadva Kazinczy Kisfaludy Sándorhoz intézett intelmét – Babits örök szépségű fordításával együtt, annak jegyzetanyagaként kiadni, esetleg Babits fordítása „szép hűtlenségeinek” Rába György által már megírt magyarázatainak további kibővítésével.<sup>8</sup> Az *Isteni Színjáték* ilyen új kiadása a Dante Társulat által készített jegyzetekkel egyúttal értelmet adna a hátralévő „canticák”, a *Purgatórium*- és *Paradicsom*-kommentárok befejezésének is.

8 Ennek megírására pedig a Babits-féle *Színjáték*-fordítás kritikai kiadásának elkészítője, az egyik legkiválóbb magyar dantista, Mátyus Norbert lenne a legalkalmasabb, aki mind a Nádasdy-fordítás, mind a *Kommentár*-kötet jegyzeteinek egyik közreműködője és szerzője volt.

## Bibliográfia

- BABITS Mihály (1930), *Dante, Bevezetés a Divina Commedia olvasásához*, Budapest, Magyar Szemle Társaság.
- BABITS Mihály (1978), *Dante fordítása. Műhelytanulmány*, in: *Uő, Esszék, tanulmányok. I. kötet*. Budapest, Szépirodalmi, 269–285.
- BÁN Imre (1988), *Dante tanulmányok*, szerk. KIRÁLY Erzsébet és KOVÁCS Sándor Iván, Budapest, Szépirodalmi.
- BARANYI Ferenc (2012), *Dante Alighieri: Pokol*. Győr, Tarandus.
- CROCE, Benedetto (1920), *La poesia di Dante*, Bari, Laterza.
- KELEMEN János, NAGY József, MÁTYUS Norbert, HOFFMANN Béla, DRASKÓCZY Eszter, TÓTH Tihamér és BERÉNYI Márk (2019), *Dante Alighieri: Komédia I. Pokol. Kommentár*, Budapest, ELTE Eötvös.
- NÉMETH G. Béla (1991), *Péterfy Jenő*, Budapest, Akadémiai.
- NÁDASDY Ádám (2021), *Se bús, se zord – Beszélgetés Szálinger Balázssal*, in *Uő, a csökkenő költőiség. Tanulmányok és beszélgetések Shakespeare és Dante fordításáról*, Budapest, Magvető.
- PÉTERFY Jenő (1983), *Dante*, in SÖTÉR István (szerk.) *Péterfy Jenő válogatott művei*, Budapest, Szépirodalmi.
- RÁBA György (1957), *A szép hűtlenek*, Budapest, Akadémiai.
- RIEDL Frigyes (1900), *Péterfy Jenő*, Budapest, Franklin.
- SÁRKÖZY Péter (2017), *Az új „magyar Dante.” Nádasdy Ádám Isteni Színjáték fordítása, Magyar Napló*, 2017. április, 17–24.
- SIMON Adri (2018), „Mintha nem volna teste.” (Nádasdy Ádámról, -tól, -nak), *Irodalmi Jelen*, 2018. május. Későbbi megjelenése: in *Uő., Az életsztyor és egyéb málhák (kritikák, arcképek, élménycsónák)*, Budapest, Magyar Napló – Fókusz Egyesület, 2021.
- SIMON Gyula (2014), *Dante Alighieri: Isteni színjáték. Paradicsom*, Budapest, Eötvös József.
- SZABÓ Tibor (2003), *Megkezdett öröklét. Dante a XX. századi Magyarországon*, Budapest, Balassi.
- SZÁSZ Károly (1885), *Dante Alighieri: A Pokol*. Budapest, Akadémiai.
- SZÁSZ Károly (1891), *Dante Alighieri: A Purgatórium*. Budapest, Akadémiai.
- SZÁSZ Károly (1899), *Dante Alighieri: A Paradicsom*. Budapest, Akadémiai.
- SZÁSZ Károly (1885), *Előszó*, in Szász (1885), 5.
- SZAUDEK József (1966), *Dante a XIX. század magyar irodalmában*, in KARDOS Tibor (szerk.) *Dante a középkor és a renaissance között*, Budapest, Akadémiai, 499–574.
- ZIMÁNDI P. István (1972), *Péterfy Jenő élete és kora*, Budapest, Akadémiai.